

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Bacheloroppgave 2022 15 stp
Fakultet for landskap og samfunn

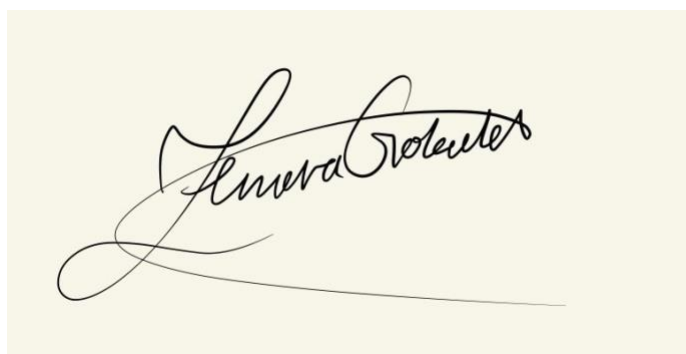
Rettferdig naturstein i Norske gater

Zehra Gökçekli
Landskapsingeniør

Forord

Denne oppgaven er skrevet ved institutt for landskap og samfunn. Gjennom min treårige skolegang ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet har jeg utviklet spesiell interesse for bærekraftig naturstein. Inspirasjonen og driven for denne oppgaven kommer hovedsakelig fra utferdene vi har vært på, som landskapsingeniørstudenter, der vi observerte bruken av naturstein i praksis. Derfor ønsker jeg med denne oppgaven å belyse en viktig problemstilling som blir mer og mer aktuell som følge av globalisering og økt fokus på bærekraft.

Med dette vil jeg takke min veileder Frode Degvold som har veiledet meg godt gjennom hele prosessen, fra oppgavens spede start og til ferdigstilling. Jeg vil også takke fagpersoner som har bidratt med sin kompetanse gjennom intervju og møter. Sist, men ikke minst takker jeg venner og familie som har støttet meg under oppgaveskrivingen.

A handwritten signature in black ink on a light yellow background. The signature is written in a cursive style and reads "Zehra Gökçekli".

Zehra Gökçekli

Oslo, mai 2022

Innholdsfortegnelse

Abstract	3
Sammendrag	4
1 Introduksjon	5
1.1 Problemstilling.....	6
1.2 Underproblemstilling.....	6
1.3 Avgrensning og omfang	6
1.4 Metode	6
1.5 Oppfattelse av begrepet etikk og etisk handel i denne oppgaven	7
1.6 Akronymer.....	8
2 Bruk av naturstein i utearealer	9
3 Import av naturstein	11
3.1 Pris.....	11
3.2 Variasjon og gjensidig handel	12
3.3 Produksjonskapasitet.....	12
4 Hvorfor stilles etiske krav?	13
4.1 Kritikkverdige arbeidsforhold.....	14
4.2 Barnearbeid.....	15
4.3 Tvangsarbeid	15
5 Hvem er ansvarlig?	19
6 Krav til etisk handel	20
6.1 Internasjonale konvensjoner.....	21
6.2 Nasjonale lover og regler	24
6.3 Veiledere	26
7 Offentlige etaters oppfølging av krav	27
7.1 Oslo kommune.....	27
7.2 Stavanger kommune.....	29
8 Leverandørers oppfølging av krav	30
9 Drøfting	34
9.1 Konklusjon	35
10 Anbefaling til videre forskning	36
11 Merknader	36
Referanser	37

Abstract

The industry constantly imports natural stone for use in outdoor areas. There is a very large area of use for natural stone, and thus the demand is just as great. We have a long history of using natural stone that stretches far back in time, all the way to the first civilizations in human history. Natural stone is an important raw material for outdoor areas both in Norway and around the world.

The topic of this thesis is about ethical trade in public procurement of natural stone. There are various reasons why we import natural stone from abroad, even though we have access to good quarries and plenty of natural stone in Norway. It is mostly about the price, but there are also other factors that are important for the import culture. When the stone is imported from low-cost countries, it happens that basic human rights are violated during production. Working conditions are generally poor where the price of production is lower. Therefore, it is important for the industry to be more aware and take social responsibility by following up the suppliers who deliver natural stone to Norway. It is not enough to just make demands. What is important is to follow it up and be sure that the requirements are complied with.

Different actors have different relationships to ethical trade. Large public buyers such as the state, Oslo municipality and other private developers have a role as a buyer and have a responsibility to procure goods and services that are produced under conditions that are not in conflict with international conventions and national laws. Suppliers have a responsibility as a customer to follow up their supply chains and ensure that ethical requirements are maintained. However, it is different how different suppliers relate to ethical trade. The industry is still evolving, and ethical trading is starting to get more attention. Nevertheless, the industry is not mature enough to make ethical requirements and follow it up well enough.

With this assignment, I want to guide the reader through the importance of natural stone for outdoor areas in Norway, why ethical requirements are set, what requirements are set and how municipalities and suppliers relate to ethical trade.

Sammendrag

Bransjen stadig importerer naturstein til bruk for utearealer. Det er svært stort bruksområde for naturstein, og dermed er etterspørselen like stor. Vi har en lang historie med bruk av naturstein som strekker seg langt tilbake i tid, helt til de første sivilisasjonene i menneskets historie. Naturstein er en viktig råvare for uteplasser både i Norge og hele verden.

Denne oppgaven tar for seg tema om etisk handel ved offentlige innkjøp av naturstein. Det er ulike grunner til at vi importerer naturstein fra utlandet, selv om vi har tilgang til gode steinbrudd og rikelig med naturstein i Norge. Det dreier seg for det meste om pris, men det er også andre faktorer som har betydning for importkulturen. Når steinen blir importert fra lavkostland hender det at grunnleggende menneskerettigheter blir brutt under produksjonen. Arbeidsforholdene er stort sett dårlige der prisen for produksjon er lavere. Derfor er det viktig for bransjen å være mer bevisst og ta samfunnsansvar ved å følge opp leverandørene som leverer naturstein til Norge. Det er ikke nok med å kun stille krav. Det som er viktig er å følge det opp og være sikre på at kravene etterleves.

Ulike aktører har ulikt forhold til etisk handel. Store offentlige innkjøpere som staten, Oslo kommune og andre private byggherrer har en rolle som bestiller og har et ansvar for å anskaffe varer og tjenester som blir produsert under forhold som ikke er i strid med internasjonale konvensjoner og nasjonale lover. Leverandørene har et ansvar som kunde for å følge opp sine leverandørkjeder og sørge for at etiske krav blir opprettholdt. Det er likevel ulikt hvordan ulike leverandører forholder seg til etisk handel. Bransjen er fortsatt i utvikling og etisk handel begynner å få mer oppmerksomhet. Likevel er ikke bransjen moden nok til å stille krav og følge det godt nok opp.

Dermed ønsker jeg med denne oppgaven å lede leseren gjennom natursteinens betydning for uteområder i Norge, hvorfor det stilles etiske krav, hvilke krav som stilles og hvordan kommuner og leverandører forholder seg til etisk handel.

1 Introduksjon

De siste årene har det vært mye fokus på å stille strengere krav til miljø og utslipp. Bygg- og anleggsbransjen står for en stor del av utslippene, og har et stort potensial for å redusere miljøfarlig utslipp og sette søkelys på mer miljøvennlige og bærekraftige løsninger. Olav IVs gate er et eksempel på at bransjen er i endring og stiller andre krav til levert materiale, enn kun teknisk kvalitet. Disse kravene kan blant annet være miljø og etikk. Oslo kommune har blant annet i dette prosjektet hatt en nullutslippsvisjon. Det er kun blitt brukt elektriske anleggsmaskiner under anleggsperioden. Natursteinen derimot, er importert fra India. Det forsvarer da med at det er nullutslipp innenfor anleggets grenser. Likevel dreier ikke bærekraft seg kun om utslipp og lavere CO²-fotavtrykk.

Å ta samfunnsansvar og ha et forhold til etiske verdier er en del av grunnlaget for bærekraftig utvikling. Ordlyden i FNs definisjon av bærekraft preges av at menneskers grunnleggende rettigheter skal ivaretas under utviklingen, der det åpnes muligheter for alle til å oppnå et bedre liv. (FN, 2021) Forente Nasjoner opplyser på sine nettsider at en bærekraftig utvikling har tre dimensjoner der sosiale forhold er en av de tre.

Som landskapsingeniører er det viktig at vi legger vekt på bærekraftig utvikling i vårt arbeid. Vi skal være med på å utvikle og utforme kvalitetsfulle uteområder. Når vi gjør dette, bør vi også være bevisst på at vi fremmer sosial bærekraft, og at anleggene vi skaper etterlever globale og nasjonale føringer for bærekraft. Som fagpersoner har vi muligheten til å bruke vår kompetanse til å fremme etikk i vårt arbeid. Derfor ønsker jeg med denne oppgaven å vise hvor viktig det er å stille etiske krav, spesielt ved anskaffelse av naturstein.

1.1 Problemstilling

I denne oppgaven vil jeg se på hvilke etiske krav som stilles til offentlige innkjøp av naturstein. Jeg vil ta utgangspunkt i krav knyttet til arbeidsforhold og arbeidstakerrettigheter.

Problemstillingen lyder slik:

Hvordan fremmes etiske krav i offentlige innkjøp av naturstein i Norge?

1.2 Underproblemstilling

Hvordan forholder offentlige etater og leverandører seg til etisk handel?

1.3 Avgrensning og omfang

Krav til miljø og utslipp er ikke en del av oppgaven. Kravene som stilles gjelder hovedsakelig for anskaffelse av varer og tjenester, men denne oppgaven tar spesielt innkjøp av naturstein fra utlandet i betraktning. Oppgaven skal hovedsakelig svare på spørsmål om etiske forhold i form av det humanitære aspektet. Bærekraft er et veldig bredt tema, og det ville vært begrensede muligheter å gå dypt inn i alle ledd i en bacheloroppgave. Derfor har ikke miljø og utslipp en betydelig plass i oppgaven, selv om det blir omtalt underveis.

I denne oppgaven skal jeg fokusere mer på kommuneleddet som offentlig etat, og se nærmere på hvordan Oslo kommune og Stavanger kommune jobber med etiske krav, og deres tilnærming til etisk handel.

Det er også tatt med eksempler fra nabolandet Sverige. De har tidligere erfart å bli hengt ut i medier på grunn av mangelfull oppfølging av etiske forhold i deres leverandørkjeder i utlandet.

Importlandene som tas i betraktning er først og fremst India og Kina. Samtidig er det også henvist til Portugal i deler av oppgaven, til en viss grad.

1.4 Metode

Under arbeidet med oppgaven har jeg satt søkelyset på litteratur tilgjengelig på nett, kontaktet kompetente fagpersoner og leverandører. Etisk/uetisk handel er også omtalt i offentlige medier, derfor har jeg vært i kontakt med journalister som har jobbet med saker om barnearbeid og dårlige arbeidsforhold i indiske og kinesiske steinbrudd og fabrikker.

Spesielt har Oslo kommunes *Oslomodell* hatt en sentral rolle i vinklingen av oppgaven, da modellen kan regnes som en indikasjon på at denne import- og handelsnormalen er i endring. Under oppgaveskrivingen var etiske krav fra Oslo kommune i Oslomodellen fortsatt på høring.

Annen hovedlitteratur er blant annet veiledere gitt av offentlige etater samt handlingsplan fra regjeringen. Både PowerPoint-forelesninger og egne notater fra emnet LAA115 og diskusjoner gjennomført i plenum i LAA233 ligger til grunn for utformingen og vinklingen av oppgaven.

Jeg har fått gleden av å kunne stille noen spørsmål angående etisk handel til daglig leder av en av Norges steinleverandører. Svarene jeg fikk er etter min mening utfyllende og formulert på en veldig god måte. Derfor blir ikke intervjuet omformulert og bearbeidet til en sammenhengende tekst, da jeg vil si at det tjener oppgavens mål bedre på denne måten. Intervjuet med steinleverandøren er ment å fremstilles som et eksempel på hvordan steinleverandører forholder seg til eller kan forholde seg til etisk handel.

Samtidig har jeg hatt møter med representant fra en offentlig byggherre, og representant fra en norsk medlemsorganisasjon med relevant kompetanse. Kunnskapen jeg har fått fra disse kildene, har jeg flettet inn i oppgaven. På denne måten støtter informasjonen jeg har fått fra disse kildene, teorien jeg har funnet fra tilgjengelig litteratur.

1.5 Oppfattelse av begrepet etikk og etisk handel i denne oppgaven

Det finnes flere definisjoner for begrepet etikk. Stavanger kommune definerer den slik på deres nettsider: «*Etikk er systematisk tenking om hva som er rett og galt, og handler om hva vi finner verdt, eller verdifullt, både å leve for og å leve etter*». (Stavanger kommune, 2019) Denne definisjonen legges til grunn i denne oppgaven.

1.6 Akronymmer

IEH: Initiativ for etisk handel

SCL: Stop Child Labour

ICN: Indian Committee of the Netherlands

FN: De forente nasjoner

ILO: International Labour Organization – Den internasjonale arbeidsorganisasjonen

UNICEF: United Nations International Children's Emergency Fund

DFØ: Direktoratet for forvaltning og økonomistyring

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development

HMS: Helse, miljø og sikkerhet

2 Bruk av naturstein i utearealer

Mange gater, veier, brygger, hager, parker og torg er dekket med naturstein i Norge. Det er et av de eldste byggematerialene vi kjenner til og mest holdbare råvarene som kan brukes til utendørs konstruksjoner og kledninger. Det er et slitesterkt materiale, skapt av selve jorda gjennom store prosesser i millioner av år. Det er holdbart og dermed er bruksområdet er svært stort, og er en viktig del av grøntområdene i landet, der grønt møter grått.

Naturstein har en lang historie i norske gater, veier og uteplasser. Selv om store deler av Norge består av berg og har rikelig med bergarter, har ikke kunnskapen om steinhugging vært til stede i landet like lenge som Sverige. Etter brannen i august 1624 i Oslo ble det bestemt av Christian 4. av at Oslo by skulle flyttes til der den ligger i dag, ved Bjørvika, nærmere Akershusfestning. (Tidsånd, u.å.) Da bestod bygningene i hovedstaden Christiania stort sett av teglsten og trehus (Tidsånd, u.å.), men under oppbygging av det kongelige slott i omtrent midten av 1800-tallet, ble steinindustrien i Norge satt mer i gang. Materialene som ble brukt under byggingen av slottet, var blant annet granitt, kleberstein og marmor. (Knudsen T., 2004) Dette var starten på en periode for steinindustrien i Norge. Siden det var mangel på faglig kompetanse innenfor steinhugging ble det hentet inn kompetente stenhuggere fra Sverige, som satte i gang arbeidet med steinbrudd og hugging av sten. I dette tilfellet var det brudd av granittiske bergarter i Oslo (grorudgranitt), og Vestfold. (Knudsen T., 2004)

(Figur 1: Bilde av Trondheim torg, steinbelegget er fra 1800-tallet)

Siden den industrielle revolusjonen har natursteinbransjen vært i utvikling og vokst både på landsbasis og globalt. Den teknologiske utviklingen var med på å fremme arbeidet i steinbruddene. Norge produserer både skifer og blokkstein, til intern bruk i landet og for eksport til utlandet. Spesielt Norges nasjonalbergart Larvikitt er unik på utseende og kvalitet, og er en sjelden bergart fra Vestfold. Etterspørselen blir stadig større, og markedet er voksende. I 2013 ble det skrevet i media at leverandørene slet med å svare på den store, internasjonale etterspørselen av nasjonalbergarten. (Kilde for hele avsnittet: Solberg, T., 2013)

Naturstein er en naturlig råvare som lever et langt liv når det dimensjoneres riktig til bruksformål. Den lange livssyklusen åpner også opp muligheten for å gjenbruke dette materialet. Det krever ikke like mye vedlikehold som andre materialer som er utsatt for påkjenning og ikke klarer å håndtere påkjenningen like godt som en solid naturstein. Steinen kan demonteres og brukes på nytt, men kan også knuses og brukes som løsmasser. På denne måten kan den inngå i sirkulære økonomien.

Naturstein både eksporteres fra og importeres til landet i stort omfang. Førstelektor ved Geologisk museum, Universitetets Naturhistoriske museer i Oslo skriver i sin artikkel at det omsettes naturstein for omtrent 800 millioner kroner hvert år. (Knudsen T., 2004) Historisk sett har naturstein gitt inntrykk av makt og styrke, og derfor har den blitt brukt som viktig byggemateriale gjennom tidene. Ikke bare symbolikken, men kvaliteten av materialet har hatt en betydning for bruken av naturstein. I motsetning til andre byggematerialer som trevirke, er stein ikke nedbrytbart og har betydelig større trykk- og brannmotstand og derfor har et allsidig bruksområde.

Naturstein har sin viktige plass i utearealer, ikke bare i Norge, men på verdensbasis. På grunn av sin lange livssyklus og allsidig bruk, kan bruken av naturstein spores helt tilbake til begynnelsen av sivilisasjonen. I dag er det fortsatt konstruksjoner, monumenter og gater med natursteinkledning som har stått i mange årtusener. Hvor viktig materiale stein er, og har vært, kan en forstå gjennom å tenke på at steinalderen, en hel arkeologisk tidsperiode i jordas historie, har blitt oppkalt etter dette materialet.

3 Import av naturstein

Det blir importert store mengder av naturstein til Norge gjennom offentlige innkjøp til anlegg. Det er ulike grunner til at bestiller ikke kun forholder seg til stein som er produsert i Norge, eller kortreist stein fra Norden eller Europa. For de fleste importører og leverandører dreier det seg om å anskaffe stein av god kvalitet til gode priser. (Norstein, u.å)

3.1 Pris

Det er ikke uvanlig at tildeling av anskaffelser skjer hovedsakelig basert på lavest pris. Gode arbeidsvilkår, godt betalt lønn og sikkerhet på arbeidsplasser er faktorer som er med på å sette en høyere pris på den kortreiste natursteinen som blir produsert i Norge. Kvalitetsmessig er det ikke store begrensninger, da Norge har tilgang på kvalitetsfull stein i landet. Norsk arbeidsnormal kontra indisk og kinesisk er ganske ulikt. Steinproduksjon er til en viss grad avhengig av manuelt arbeid. Arbeidet er tidkrevende, og det blir mange timer, som igjen er en kostnad. Både menneskelig arbeidskraft og maskiner er langt billigere i India og Kina, enn i Norge. (Hovland, M. K., 2011) Prosjektet koster da betydelig mindre med importert stein enn stein bestilt internt i landet. Selv om det stilles krav til miljø og kvalitet, er det som regel pris som veier tyngst av tildelingskriteriene.

Det blir av den grunn importert massive mengder av naturstein til Norge fra land som for eksempel India. Sjøsiden av rådhusplassen i Oslo har et granittgulv som strekker seg til Nobels fredssenter. 3000 tonn granitt ble kjøpt inn fra Kuppam, India, og lagt foran rådhuset i 1996. Tusenårsstedet i Stavanger er kledd med 7100 kvadratmeter med indisk granitt, også fra Kuppam. Raymond Johansen forklarte under sin tid som statssekretær i Utenriksdepartementet, hovedgrunnen til innkjøp av naturstein fra Kina til tusenårsstedet i Stavanger med EØS-reglene, og påpekte at norsk sten ville kostet 30% mer enn granitten fra Kuppam. (Borgen, E., 2007) Utemiljønytt har omtalt saken om import av naturstein til norske gater ved å fremheve at lavest pris vinner anbud og at pris på bearbeidet naturstein er nærmere fire ganger høyere i Norge enn i Kina. (Fjeld, B., 2019)

3.2 Variasjon og gjensidig handel

En annen faktor som spiller rolle i innkjøp av utenlandsk naturstein, er variasjon av både geologisk kvalitet og utseende. Ifølge Sigurd L. Boasson, blir en tredjedel av den norske Altaskiferen eksportert til andre land. Dermed er eksport-import gjensidig og skjer både til og fra Norge. (Utemiljø, 2019) På lik måte som Norge har den unike larvikitten har også andre land ulike stein og spesialiteter. Portugal tilbyr for eksempel eksklusivt håndhugget marmor av god kvalitet. De bruker både tradisjonelle steinhuggingsmåter samtidig som de tar i bruk ny teknologi, hvilket gir et resultat av unikt behandlet naturstein fra Portugal. (Gold Stone, 2021)

På denne måten fremmes gjensidig internasjonal handel. Norge har en rekke internasjonale handelsavtaler med 40 land. Det drives også handel med store økonomier uten avtaler som blant annet Kina, USA og Brasil. Det både importeres til og eksporteres fra landet. I 2017 kom 11% av importerte varer fra Kina. (NHO, u.å.) Gjennom å drive oversjøisk handel, åpnes muligheten for gjensidig utveksling av varer mellom ulike nasjoner, der Norge kan benytte seg av varene et annet land tilbyr samtidig som andre land benytter seg av varene Norge tilbyr.

3.3 Produksjonskapasitet

Norsk steinbrudd er dekkende med tanke på kvantitet, men klarer ikke å møte tidspresset i større prosjekter. Norge har tilgang på store mengder stein av god geologisk og estetisk kvalitet. Flaskehalsen er produksjonskapasiteten. Det er vanskelig for norske steinbrudd å møte tidsrammen til større prosjekter som skal ha store mengder med naturstein innenfor gitte tidsrammer. Dette blir en begrensning for norsk steinindustri da land som blant annet Portugal, Spania og Kina har større produksjonskapasitet og tilbyr effektiv produksjon og levering av store bestillinger. (Fjeld, B., 2019)

Stein tatt ut i Norge blir også sendt til utlandet for bearbeidelse og overflatebehandling. Selv om det tas ut steinblokker lokalt fra norske steinbrudd, hender det likevel at steinen sendes til utlandet for bearbeiding etter arkitektens ønsket uttrykk på natursteinen i beskrivelsen. En rekke land med spesialitet innenfor naturstein, tilbyr spesielle overflatebehandlinger. Dermed blir steinen fraktet til produksjonslandet og tilbake igjen.

Det er likevel ulike uttalelser angående dette i media. Noen fagfolk mener at det faktisk er vanskelig å få ønsket mengde stein fra norske produsenter til store prosjekter under prosjektets tidsrammer. I NRK artikkelen «*Miljøhovedstaden Oslo importerer stein fra Kina*» er levering av norsk stein omtalt av organisasjonen Norsk Bergindustri. Der opplyser de at flere norske steinprodusenter kan levere de steinproduktene Norge importerer fra utenlandske produsenter. Ifølge NRK ligger den største naturstein-eksportøren i Nord-Europa i Larvik, Vestfold (Sundby, J., 2019), men igjen er det pris som spiller en viktig rolle her. I samme artikkel sier Thor-Anders Lundh Håkestad som er daglig leder for den store steinprodusenten Lundhs AS i Larvik at: «*Råstofftilgangen er absolutt til stede her, men vi ser ofte at pris er en viktig og avgjørende faktor når det gjelder å velge importert stein fremfor norsk stein*» (Sundby, J., 2019)

4 Hvorfor stilles etiske krav?

Det er ikke en hemmelighet at mennesker jobber under dårlige arbeidsforhold i mange utviklingsland. Det var en stor skandale i Gøteborg, i 2006, da det ble dokumentert at den kinesiske gatesteinen som var brukt i gatene der, kom fra produsenter i Kina, der det var brukt barnearbeid under produksjonen. (IEH, 2009) Også i bygg.no er det omtalt at billig stein fra Kina er lønnsomt og rimelig å få tak i, men ofte produsert under «elendige» og «livsfarlige» arbeidsforhold. (Samuelsen, J. R., 2018) Flere andre aktører har skrevet om dette temaet. *Varden* er blant avisene som har tatt for seg temaet om import av naturstein fra Kina, og beskrevet forholdene slik:

«*Total mangel på bruk av verneutstyr, dårlige sanitærforhold, lønninger under lovlig minimumslønn og manglende støvreduserende var noe av det som ble avdekket. [...]*» (Rennestraum, P., 2019)

I veilederen «*Etiske krav i offentlige anskaffelser*» utarbeidet av IEH på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet står det at produksjonsstedet av varer som anskaffes av det offentlige skjer mer og mer i land sørover. (IEH, 2009) Daværende barne- og likestillingsminister Anniken Huitfeldt påpekte at de mottok rapporter som belyste de dårlige arbeidsforholdene i produksjonslandene. (IEH, 2009) Barne- og tvangsarbeid, dårlig lønn og mangel på sikkerhet på arbeidsplassene var blant de forholdene som ble dokumentert i

rapportene. (IEH, 2009) Målet med veilederen er først og fremst å oppfordre det offentlige til å være mer kritiske til etikk og stille høyere krav i sine innkjøp, og samtidig fungere som et verktøy for andre leverandører i bransjen for å stille etiske krav i sine kontrakter. (IEH, 2009)

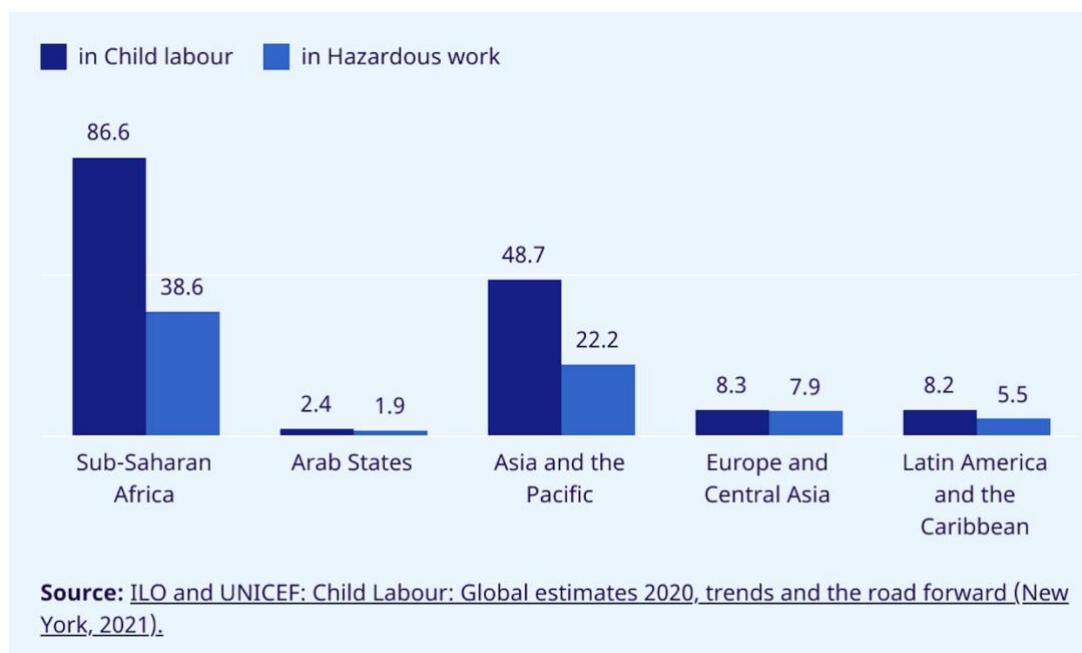
4.1 Kritikkverdige arbeidsforhold

Det ble dokumentert i både rapporten «*Vita rockar och vassa saxar*» og dokumentarfilmen «*Vita rockar – till vilket pris*» at arbeidere jobbet under dårlige arbeidsforhold og at det var brudd på grunnleggende sosiale rettigheter og krenkelse av arbeidstakerrettigheter hos utenlandske produsenter ved offentlige innkjøp i Sverige. En av de største innkjøperne i Sverige besøkte fabrikken som produserte varene for å godkjenne arbeidsforholdene. Det ble ikke lagt merke til spesielle brudd på vilkårene, men media-teamet som reiste til produksjonslandet fikk greie på at produsenten innhentet varer fra mange underentreprenører. Underentreprenørene ligger langt utenfor byen og det er her gode arbeidsvilkår ikke ble opprettholdt. Det ble dokumentert sene kvelder med full produksjon i gang, dårlig lønn, barnarbeid, og mangel på helse, miljø og sikkerhet. (SwedWatch, 2007) Barn i 13-årsalderen hadde jobbet der, i et helsefarlig arbeidsmiljø, ifølge dokumentaren «*Vita rockar – till vilket pris*» fra SwedWatch og Lotta Film. Dette er i strid med ILO konvensjonen nr. 138, artikkel 3 om barnarbeid som sier at barn under 18 år ikke skal arbeide under helsefarlige arbeidsforhold.

I dokumentaren “*The Square of Poverty*” av Erling Borgen blir det fremvist klipp av steinhogger fabrikken der HMS-forhold ikke er til stede. Arbeidere hogger stein barbeint, uten vernebriller og uten andre verneutstyr. Det kommer ikke tydelig fram om de har tilgang til verneutstyr, men ikke er bevisste nok til å ta det i bruk. Under en omvisning i en av de indiske produsentenes fabrikk, blir det demonstrert hvordan de bearbeider granitten for hånd. Det er bare en arbeider som demonstrerer med helt nytt verneutstyr, mens det blir sagt at resten av staben ikke fikk til å møte opp på jobb på omvisningsdagen, på grunn av problemer med transport.

4.2 Barnearbeid

I overkant av 160 millioner barn jobber som barnearbeidere rundt omkring i verden, der nærmere halvparten av disse jobber under helsefarlige arbeidsmiljø, ifølge ILO. Dette utgjør nesten 1 av 10 av alle barn i hele verden. Statistikken viser at mange av disse barnearbeiderne holder til i Afrika og Asia. Det er også noen i Europa og Sentral-Asia, og Latin-Amerika. Figuren under utarbeidet av UNICEF og ILO, viser fordelingen av barnearbeidere i forhold til verdensområder, de mørkeblå søylene viser barn i arbeid, og de lyseblå søylene viser barn som arbeider i helsefarlige arbeidsmiljø.

(Figur 2: Fordeling over barnearbeidere i forhold til ulike verdensdeler)

FNs bærekraftsmål 8.7 setter krav om at alt barnearbeid skal ta slutt innen 2025. (ILO, 2020) Ifølge rapporten «*Ending child labour by 2025: A review of policies and programmes*» utgitt av ILO i 2019, er det ikke mulig å oppnå det målet med dagens framskritt innen gitt dato. (ILO, 2019)

4.3 Tvangsarbeid

I 2017 utga Glocal Research (Hyderabad), Indian Committee of the Netherlands (ICN) og Stop Child Labour (SCL) rapporten “*The Dark Sites of Granite – Modern slavery, child labour and unsafe work in Indian granite quarries*”. Rapporten tar for seg brudd på menneske- og arbeidstakerrettigheter ved en del indiske granittbrudd, som moderne slaveri,

barnearbeid, dårlige arbeidsforhold med mangel på sikkerhet, lav lønn, ikke-betalt overtid, og mangler på å dekke grunnleggende behov som tilgang på rent drikkevann. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017)

I rapporten blir arbeid i steinbrudd omtalt som helsefarlig arbeidsmiljø, og at det ble observert barnearbeid i arbeidet med rapporten, til tross for at dette er i strid med den indiske reguleringen «*Child Labour (Prohibition and Regulation) Amendment Act, 2016*» og «*The Mines Act, 1952*». Det er brukt 22 granittbrudd i undersøkelsen som utgangspunkt for datainnsamling. Tabellen under (Figur 3) er hentet fra rapporten, og viser forekomst av barnearbeid som utfører hovedaktiviteter i bruddet der behandling av avfallsstein ikke er inkludert. Syv av de undersøkte 22 granittbruddene hadde forekomst av barnearbeid. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017)

Table 7: Proportion of children (below 18 years) in researched granite quarries

	Number of quarries identified that employ child labour in quarry operations	Number of child labourers employed	Total workforce (approx.)
Karnataka	2 (quarry 10 and 12)	3	180
Telangana	3 (quarry 3, 6 and 7)	6	480
Andhra Pradesh	2 (quarry 19 and 21)	4	610

(Figur 3: Skjermdump av “Table 7” i “*The Dark Sites of Granite*”, 2017)

I tillegg til barnearbeid, er moderne slaveri også et problem i granittbruddene som er blitt undersøkt, ifølge rapporten. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017) Den mest utbredte formen for moderne slaveri eller tvangsarbeid er gjeldsbinding, i Sør-Asia-regionen. (ILO, 2005) I dag er det omtrent 40¹⁾ millioner ofre av tvangsarbeid i hele verden ifølge ILOs rapport «*Global Estimates of Modern Slavery*». (Regjeringen, 2019) 50 prosent av alt tvangsarbeid, er gjeldsbinding som er pålagt av private aktører. (ILO, 2016) Likevel påpeker regjeringen på sin nettside at det er vanskelig å tallfeste det faktiske omfanget. (Regjeringen, 2019) 58 prosent av de som er rammet av tvangsarbeid holder til i fem land der India og Kina er listet på toppen av landene. (Walk Free Foundation, 2016)

Det er ikke uvanlig at arbeidere med trang økonomi tar opp lån hos arbeidsgiver eller ber om forskuddslønn som senere blir umulig å nedbetale på grunn av blant annet lav lønn og påløpte renter. (ILO, 2005) Rentene kan være ganske høye og variere mellom 24 til 36 prosent per år.

(Glocal Research, ICN, & SCL, 2017) I rapporten «*The Dark Sites of Granite*» står det at det hender beløpet som skal bli nedbetalt og varigheten for nedbetalingen arbeideren må forholde seg til kan være udefinert. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017) En av arbeiderne hos indisk steinleverandør, intervjuet av NRK, hevder at med den lønnen han får, kan han aldri betale ned gjelden, da han må bruke alt til å forsørge familien. (Mosland, R., 2008) På denne måten er han bundet til en jobb der han får knapt betalt under helsefarlig arbeidsmiljø der det er mangel på vern og sikkerhet. (Mosland, R., 2008) Ifølge ILO er India et av landene som er mest utsatt for gjeldsbinding. (ILO, 2005)

Ved å binde arbeidere til en slik kontrakt gjennom denne typen lån, garanterer arbeidsgiver å beholde arbeidskraften de har, under konkurransepress fra andre bedrifter i bransjen, selv om det er kritikkverdige arbeidsforhold og underbetalt jobb. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017) På samme måte vil forskuddsbetaling av lønn også fungere bindende for en fattig arbeidstaker som senere ikke får råd til å betale tilbake eller opptjene det beløpet arbeidstakeren tok imot på forskudd, med den lave lønnen den får fra arbeidsgiveren. Dette begrenser arbeidstaker i å si opp jobben, og jobbe hos andre arbeidsgivere. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017) Dersom arbeidstaker ønsker å si opp jobben må lånet eller forskuddslønnen betales ned først. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017)

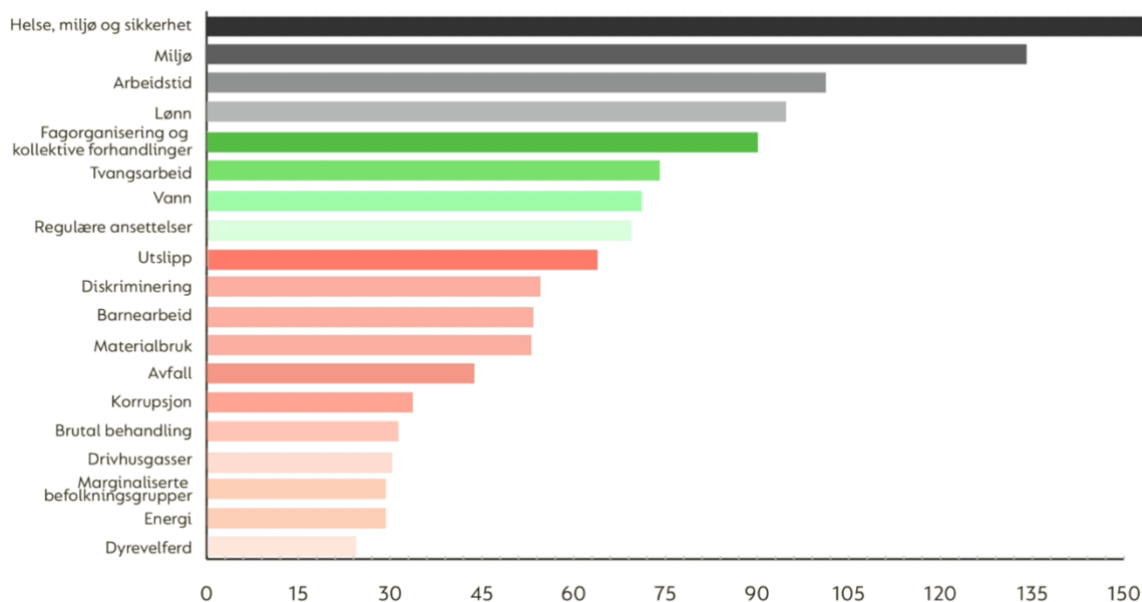
Forskerne som undersøkte granittbruddene i India for rapporten «*The Dark Sites of Granite*», intervjuet arbeidstakere i de tre case-områdene som er tatt i betraktning i rapporten (Andhra Pradesh, Telangana og Karnataka), og satte søkelyset på å finne ut hvor mange av de intervjuede arbeidstakerne faktisk var bundet til slike kontrakter. Nedenfor viser tabellen antall og prosent av arbeidstakere som er bundet til samme arbeidsgiver gjennom gjeld med renter, forskuddslønn uten renter og verken eller. 100 prosent av arbeidstakerne som ble intervjuet i Telangana er bundet til arbeidet gjennom en slik kontrakt. (Glocal Research, ICN, & SCL, 2017)

Table 9: Payment of wage advances and loans to workers

Bonded labour system	Andhra Pradesh	Telangana	Karnataka	Total
Loans with interest	8 (13%)	17 (35%)	7 (39%)	32 (25%)
Wage advances without interest	25 (41%)	31 (65%)	6 (33%)	62 (49%)
No loans or advances	28 (46%)	0	5 (28%)	33 (26%)
Total	61 (100%)	48 (100%)	18 (100%)	127 (100%)

(Figur 4: Skjermdump av Tabell 9: Betaling av forskuddslønn og lån til arbeidstakere, s.29, Glocal Research, ICN, & SCL, 2017)

Ifølge tabellen vist under, fra Etisk Handel Norge, har deres medlemmer størst utfordringer med å følge opp og ivareta helse, miljø og sikkerhet, arbeidstid og lønn. (Etisk Handel Norge, u.å.) Tvangsarbeid er også en listet høyere oppe på tabellen, og dermed er en av de større utfordringene.

(Figur 5: Skjermdump av tabell fra Etisk Handel Norge, u.å.)

5 Hvem er ansvarlig?

Slik det er beskrevet i forrige kapittel, kan dagens situasjon være kritikkverdig og dermed ha behov for at noen tar ansvar for å stille krav til innkjøp og handel. I og med at ansvarsbegrepet skal dekke sosiale og humanitære forhold, vil det være ignorant å begrense ansvaret til kun en etat eller aktør. Ansvaret ligger hos alle som har makten til å gjøre en forskjell, uavhengig av om den er stor eller liten. Likevel kan det tenkes at den som sitter med størst kjøpermakt også har større påvirkningskraft. Ifølge veilederen «*Etiske krav i offentlige anskaffelser*» utarbeidet av IEH for Barne- og likestillingsdepartementet, er offentlig sektor Norges største kunde og forbruker. (IEH, 2009) Direktoratet for forvaltning og økonomistyring tallfester summen av årlig statlig forbruk med 550 milliarder kroner. (DFØ, 2022) Med dette har staten en enorm kjøpermakt, og ved å stille tydelige og konkrete krav, er det rom for å bedre omstendighetene for etisk import av blant annet naturstein som regnes som et høyrisikoprodukt i følge DFØ. (DFØ, 2022)

Gjennom å bruke samfunnets midler, har offentlig sektor et større ansvar for å være bevisst og å bruke midlene på en forsvarlig måte. (DFØ, 2022) Det kan legges mye i ordet forsvarlig. Samtidig som disse midlene ikke bør sløses unødvendig, bør det også fremme gode verdier i samfunnet, som ivaretagelse av grunnleggende menneskerettigheter under produksjon og i alle ledd av anskaffelsen. Siden det er høyrisiko å anskaffe stein ifølge DFØs høyrisikoliste, må det ifølge loven (§ 5 i *loven om offentlige anskaffelser*) fremlegges rutiner for å fremme menneskerettigheter i anskaffelsen. (DFØ, 2022) Den norske loven setter også et ansvar på offentlige oppdragsgivere («*Statlige, fylkeskommunale og kommunale myndigheter og offentligrettslige organer [...]*») (Anskaffelsesloven, 2017, § 5). (DFØ, 2022) § 5. *Miljø, menneskerettigheter og andre samfunnshensyn* i anskaffelsesloven lyder slik: «*[...] oppdragsgiverne skal også ha egnede rutiner for å fremme respekt for grunnleggende menneskerettigheter ved offentlige anskaffelser der det er en risiko for brudd på slike rettigheter.*» (Anskaffelsesloven, 2017, § 5)

Samtidig er det høyere forventninger fra samfunnet til offentlige organer, spesielt i Norge. DFØ opplyser på deres nettsider at «*nesten to av tre nordmenn mener at det offentlige har stort ansvar for å begrense risikoen for uforsvarlige arbeidsforhold der importerte varer produseres*». (DFØ, 2022) En undersøkelse Norad bestilte fra Opinion viser at mange nordmenn ønsker å handle etisk, og være forbruker av varer som er produsert i henhold til

etiske standarder. (Opinion, 2006) Undersøkelsen gjelder hovedsakelig forbruk og innkjøp av matvarer, klær, møbler og interiører, men viser generelt det norske samfunnets verdier og forhold til etiske varer og rettferdig handel. (Opinion, 2006) Samtidig har Amnesty International opplyst på sin nettside at nordmenn forventer at norske myndigheter gir sanksjoner til norske selskaper som bryter etiske retningslinjer, uansett hvor, og i hvilket ledd forbrytelsen skjer. (Amnesty International, 2019)

Slik det står i veilederen *Etiske krav i offentlige anskaffelser*, gjelder etiske krav som blir stilt, i alle ledd under produksjonen. (IEH, 2009, s.11) Det blir mer utfordrende å følge opp om de etiske kravene som er blitt stilt etterleves lenger ned i leverandørkjeden. Ansvar for oppfølging av at gitte etiske krav og retningslinjer blir fulgt i leverandørkjeden ligger hos leverandøren og ikke offentlig oppdragsgiver. (IEH, 2009, s.11) Dermed har leverandørene også ansvar og spiller en viktig rolle i arbeidet med å stille og følge opp etiske krav.

Etter intervjuet med steinleverandøren kom det klart fram at landskapsarkitekten også sitter med makt som prosjekterende part i prosjektet. Det er først landskapsarkitekten som beskriver steinen som ønskes brukt på anlegget. Dermed gir planleggerrollen et ansvar for å etterspørre stein som er produsert på en bærekraftig måte. Derfor sitter både det offentlige og det private med et ansvar da begge sektorene har en rolle som både kunde og forbruker. Likevel er det til syvende og sist det offentlige som stiller de overordnede kravene. Målet for regjeringens handlingsplan *Miljø- og samfunnsansvar i offentlige anskaffelser* lyder slik: «Regjeringen vil medvirke til at det offentlige går foran som ansvarlig forbruker og etterspør varer og tjenester som er tilvirket etter høye etiske og sosiale standarder». (Regjeringen, 2007, s.4)

6 Krav til etisk handel

Krav til offentlige innkjøp er et kraftig virkemiddel for endring. Gjennom kravene til anstendige arbeidsvilkår og begrensning i antall underleverandører i «Oslo-modellen» har byrådet vist at det er fullt mulig å stille krav til leverandører av tjenester til kommunen. (Sandkjær, B., 2020)

Det er stort handlingsrom for å stille etiske krav, både gjennom internasjonale konvensjoner og føringer, og nasjonale lover og regler. FN og ILO som internasjonale organisasjoner,

jobber grundig med å utarbeide felles standarder gjennom konvensjoner, på verdensbasis. Det kan være ulikt i hvilken grad ulike nasjoner tar stilling til konvensjonene, men de oppfordrer uten tvil til en endring og utvikling.

På nasjonal basis har regjeringen utarbeidet lover, forskrifter og handlingsplaner, og satt mål for å fremme etisk handel. Offentlig sektor har med dette jobbet med å utvikle veiledere for både det offentlige og andre private aktører. Oslo kommunes Osломodell stiller krav til sine leverandører gjennom bestemmelser, og sørger for at virksomhetene tar stilling til de pålagte bestemmelser. (Oslo kommune, u.å.) På lik linje som Oslo kommune, har Stavanger kommune også ambisjoner om å være ledende i å sette standarden høyere når det kommer til etiske krav. (Johansen, A. E., 2021)

6.1 Internasjonale konvensjoner

6.1.1 FN

FN har satt sytten bærekraftsmål for å skape felles globale mål for verden, der det jobbes med å redusere ulikheter i samfunnet, og løse miljøutfordringer i fellesskap. Hver av de 17 overordnede målene har delmål. Til sammen er det 169 delmål. (FN, 2022) Målene gjelder globalt, for alle land, og er et stort verktøy for politikk. Ifølge FN, fyller Norge opp mange av målene, men har fortsatt en vei å gå. (FN, 2022). Den norske regjeringen har som mål å oppnå alle mål innen 2030. (FN, 2022) Det er utarbeidet en oppdatert handlingsplan der bærekraftsmål 8 *Anstendig arbeid og økonomisk vekst* er et av kapitlene i meldingen regjeringen vil jobbe mer med og oppnå målet. (St.meld. nr. 40 (2020-2021), s.6) Viktige punkter i måloppnåelsen under dette kapitlet for global etisk handel er blant annet:

- *Legge økt vekt på handelens betydning for utvikling av arbeidsplasser – både i Norge og i utviklingsland.*
- *Styrke den samlede utviklingspolitiske innsatsen for bekjempelse av moderne slaveri.*
- *Bekjempe ulikhet gjennom bærekraftig økonomisk vekst og trygge, grønne og sosialt rettferdige jobber.*

(St.meld. nr. 40 (2020-2021), s.6 – s.8)

Nedenfor viser illustrasjonen FNs 17 bærekraftsmål med tilhørende ikoner.

(Figur 6: Illustrasjon over FNs bærekraftsmål, FN, u.å.)

FNs bærekraftsmål 8 *Anstendig arbeid og økonomisk vekst* går ut på å «fremme varig, inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst, full sysselsetting og anstendig arbeid for alle».

(FN, 2022) Dette målet skal sørge for å fremme kvaliteten til arbeidsplassene i verden, der mange blir betalt lave lønninger som kan være utfordrende å leve av. (FN, 2022) I tillegg har bærekraftsmål 8 flere delmål der 8.7 lyder slik:

«Iverksette umiddelbare og effektive tiltak for å avskaffe tvangsarbeid, få slutt på moderne slaveri og menneskehandel og sikre at de verste formene for barnarbeid [...] forbys og avskaffes [...]». (FN, 2022)

Noen av arbeidsgiverne som driver granittbruddene i India har en lang vei å gå når det kommer til å oppnå dette målet innen 2030.

Utenom disse bærekraftsmålene, er det også vedtatt verdenserklæringer og konvensjoner av FN, som gjelder for alle land som er medlem av FN. Verdenserklæringen om menneskerettigheter er utarbeidet av en komite som er representert av flere land for demokratisk utarbeidelse av artiklene. (FN, 2020) Verdenskonvensjonen om menneskerettigheter sørger for å ivareta alle menneskers grunnleggende rettigheter. Bakgrunn for vedtaket av verdenserklæringen om menneskerettigheter, er grove overgrep som ble gjort mot grunnleggende menneskerettigheter under andre verdenskrig. (FN, 2020) Til sammen er

det utarbeidet 30 artikler som bygger denne verdenserklæringen, og som alle FNs medlemsland forplikter seg å ta stilling til. (FN, 2020) Artikkel tre og artikkel fire i denne erklæringen er spesielt to rettigheter som blir brutt i noen av granittbruddene som ble undersøkt i rapporten «*The Dark Sites of Granite*». De lyder slik:

Artikkel 3: Enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet.

Artikkel 4: Ingen må holdes i slaveri eller trelldom. Slaveri og slavehandel i alle former er forbudt.

(FN, 2020)

6.1.2 Den internasjonale arbeidsorganisasjonen – ILO

ILO er en del av FN-sambandet som har vedtatt konvensjoner og utarbeidet anbefalinger som skal fremme rettigheter arbeidstakere har i hele verden. Hovedmålet med vedtakene/konvensjonene er å opprette mulighet for alle å kunne arbeide under anstendige arbeidsvilkår. (FN-sambandet, u.å.) På DFØ sin temaside om menneskerettigheter i offentlige anskaffelser er det opplyst at fire områder er spesielt viktige for å fremme gode arbeidsforhold og levevilkår der disse er kjernekonvensjoner som tar for seg forbud mot barnearbeid, forbud mot diskriminering, forbud mot tvangsarbeid og organisasjonsfrihet. (DFØ, 2022) Samtidig er det fire overordnede punkter ILO jobber med for å oppnå hovedmålet om anstendig arbeid. (FN-sambandet, u.å.)

De fire hovedpunktene er:

1. Arbeidstakerrettigheter
2. Sysselsetting
3. Sosialbeskyttelse
4. Sosial dialog

(FN-sambandet, u.å.)

De konvensjonene som utarbeides av ILO gjør medlemslandene pliktige å ta stilling til, og ethvert land som er medlem er pålagt til å implementere vedtakene i deres lovverk. (FN-sambandet, u.å.) De er også forpliktet til å rapportere deres arbeid med etterlevelse av konvensjonene, men eventuelle brudd blir ikke sanksjonert på grunn av ILOs begrensede muligheter for å påføre sanksjoner. (FN-sambandet, u.å.) Anbefalingene derimot skal fungere som veiledere. (FN-sambandet, u.å.) ILO har 187 medlemsland, og både India og Kina er

medlemmer av organisasjonen. (ILO, u.å.) Dersom et medlemsland blir tatt i å ikke overholde sine plikter som medlemsland, og ikke følger konvensjonene, kan ILO utnevne en undersøkelseskomité for så å følge opp saken, og sørge for at landet det gjelder tar stilling til regelverket og skjerper sitt arbeid med å følge konvensjonene. (FN-sambandet, u.å.)

Ifølge FN-sambandets temaside om ILO-konvensjoner er det per i dag vedtatt 190 konvensjoner, der mange er tilgjengelige som PDF-filer for offentligheten på nettsiden. (FN-sambandet, 2022) Alle konvensjonene er med på å fremme rettferdig og anstendige arbeidsvilkår som igjen er grunnlaget for at etisk handel kan skje på en forsvarlig måte dersom alle land følger det godt opp innad sine system. Det er konvensjoner om 8-timers arbeid per dag som setter grenser for hvor lang arbeidsdagen maksimalt kan være for de som jobber i industrien (steinbrudd er kategorisert som industriell bedrift ifølge konvensjonen), barnearbeid, mindreåriges nattarbeid i industriell bedrift, ordning til å sette minstelønn og overenskomst av tvangsarbeid og avskaffelse av tvangsarbeid, for å nevne noen. De vedtatte konvensjoner er tydelige på hvem den spesifikke konvensjon gjelder og definerer målgrupper.

6.2 Nasjonale lover og regler

I tråd med internasjonale konvensjoner Norge har sluttet seg til, er det utarbeidet en rekke lover og forskrifter som bidrar til å ivareta menneskerettigheter både nasjonalt og internasjonalt. Etterlevelse av lovene bidrar til at global handel skjer på en etisk måte.

Lov om offentlige anskaffelser §1 er veldig tydelig på at det offentlige må ta stilling til momentene som kommer frem i loven. Formålet med anskaffelsesloven er at loven skal «[...] bidra til at det offentlige opptrer med integritet, slik at allmenheten har tillit til at offentlige anskaffelser skjer på en samfunnstjenlig måte». (Anskaffelsesloven, 2016, §1) Lovens virkeområde omfatter også bygge- og anleggskontrakter der verdien er over 100 000 kroner (uten mva.). Oppdragsgivere som omfattes av denne loven er blant annet statlige, fylkeskommunale og kommunale myndigheter, og offentligrettslige organer. (Anskaffelsesloven, 2016, §2)

§ 5 i denne loven omhandler *Miljø, menneskerettigheter og andre samfunnshensyn*. Den setter krav til at oppdragsgivere loven gjelder for skal «[...] ha egnede rutiner for å fremme respekt for grunnleggende menneskerettigheter ved offentlige anskaffelser der det er en risiko for

brudd på slike rettigheter». (Anskaffelsesloven, 2016, §5) Samme paragraf i loven fastsetter at oppdragsgiver kan stille krav i anskaffelsen som fremmer blant annet arbeidsforhold og sosiale forhold. § 6. Forskrift om lønns- og arbeidsvilkår i lov om offentlige anskaffelser sørger for at blant annet bygge- anleggskontrakter skal sikre lønns- og arbeidsvilkår i henhold til landsomfattende eller allmenngjorte tariffavtaler. (Anskaffelsesloven, 2016, §6)

Det blir henvist til flere ILO konvensjoner og andre internasjonale konvensjoner i forskrift om offentlige anskaffelser, deriblant ILOs konvensjon nr. 105 om avskaffelse av tvangsarbeid, konvensjon nr. 138 om minstealder for adgang til sysselsetting, og konvensjon nr. 182 om forbud mot og umiddelbare tiltak for å avskaffe de verste formene for barnearbeid. (Anskaffelsesforskriften, 2016) Eksempelvis skal en oppdragsgiver avvise et tilbud dersom tilbudet ikke oppfyller bestemmelsene som er vedtatt i gitte internasjonale avtaler. (Anskaffelsesforskriften, 2016, §24-8)

Regjeringens handlingsplan «*Miljø- og samfunnsansvar i offentlige anskaffelser*» (2007-2010) tar for seg flere momenter i forbindelse med miljø og etikk. Handlingsplanen legger til rette for at det skal være rettferdig konkurranse ved offentlige anskaffelser. Ifølge handlingsplanen skal virksomheter som stiller konkrete krav til etiske/sosiale standarder i deres innkjøp, vinne konkurranser på like vilkår. (Regjeringen, 2007, s.17) Staten vil med dette gå foran i å ta miljø- og samfunnsansvar ved å sette i gang noen tiltak, der «*vurdere pålegg for statlige virksomheter om å legge sosiale og etiske krav til grunn for sine anskaffelser*» er et av tiltakene. (Regjeringen, 2007, s.18)

Lov om virksomheters åpenhet og arbeid med grunnleggende menneskerettigheter og anstendige arbeidsforhold pålegger norske virksomheter å foreta aktsomhetsvurderinger og offentliggjøre redegjørelsen for aktsomhetsvurderingen for allmenheten. (Åpenhetsloven, 2021) § 1 beskriver lovens formål slik: «*Loven skal fremme virksomheters respekt for grunnleggende menneskerettigheter og anstendige arbeidsforhold i forbindelse med produksjon av varer og levering av tjenester, og sikre allmenheten tilgang til informasjon om hvordan virksomheter håndterer negative konsekvenser for grunnleggende menneskerettigheter og anstendige arbeidsforhold*». (Åpenhetsloven, 2021, § 1) Denne loven har per dags dato ikke tredd i kraft, men vil gjøre det 1. juli 2022. (Åpenhetsloven, 2021) § 8 i loven gir forbrukertilsynet oppgave om å sørge for at loven blir fulgt. (Åpenhetsloven, 2021, § 8)

6.3 Veiledere

Det er utarbeidet veiledere på bakgrunn av lovverket som skal beskrive hvordan de organer som omfattes av lovens virkeområde, og andre virksomheter, leverandører og selskaper bør forholde seg til og implementere loven. IEH har utarbeidet en slik veileder som skal fungere som et verktøy for oppfyllelse av § 5 i lov om anskaffelser. Veilederen har tittelen *Risikostyring og kontraktsoppfølging av etiske krav i offentlige anskaffelser – en praktisk veileder for innkjøpere*. Veilederen utdyper hvor det er mest relevant å stille etiske krav og viser til vurderingskriterier som kan legges til grunn, hvordan oppdragsgiver kan gjennomføre konkurransen og evaluere kvalifikasjonskravene for etisk handel og tildelingskriterier, og kontraktsoppfølging av etiske krav. (IEH, u.å.)

Hva må oppdragsgiver gjøre?

Hva må du gjøre?	Verktøy og ressurser
<p>På bakgrunn av risikoanalysen: utarbeide / ferdigstille plan for kontraktsoppfølging. Planen bør inneholde: tiltak; tidspunkt for gjennomføring; status; ansvarlig for oppfølging; dato for rapportering / orientering til avdeling / ledelse</p> <p>Vurdere behov for mer detaljert risikoinformasjon</p>	<p>Mal: Plan for kontraktsoppfølging Spør IEH eller annet eksternt fagmiljø</p>
<p>Iverksette kontraktsoppfølging ved signering av kontrakt (eller umiddelbart etter).</p> <ul style="list-style-type: none">IEH anbefaler egenrapportering eller oppfølgingsmøte som første steg. Dette er et minimum. Hvis oppdragsgiver velger møte bør samtalen ta utgangspunkt i risikoanalysen. Hvis det legges opp til møte etter egenrapportering, tar møtet utgangspunkt i risikoanalysen og svarene i egenrapporteringenHusk å spesifisere produkt / komponent / råvare i egenrapporteringsskjema (og annen oppfølging). Vær åpen for andre risikoelementerAvhengig av svar / informasjon i egenrapportering eller møte, vurder behovet for ytterligere tiltak. Se tabell under for oppstilling av ulike tiltakNoen oppdragsgivere legger etiske kontraktvilkår til grunn for alle anskaffelser. Ved liten risiko vil oppdragsgiver typisk anvende egenerklæring. Grad av risiko avgjør intensitet på oppfølgingen	<p>Se utdypende informasjon under</p> <p>Mal: Egenrapportering for oppfølging av etiske kontraktvilkår</p> <p>Mal: Samtaleguide for oppfølgingsmøte med leverandører (under utvikling, medlemmer informerer når den er klar)</p>
<p>Bygge kompetanse</p>	<p>IEH:kurs, Risikostyring og kontraktsoppfølging av etiske krav (høyere kursavgift for ikke-medlemmer)</p>

Tabell 5: Oppfølging

(Figur 7: Skjermdump av tabell som viser hvordan oppdragsgiver kan foreta kontraktsoppfølging med tilhørende verktøy og ressurser til hvert gjøremål) (IEH, u.å., s.19)

Etiske krav i offentlige anskaffelser er en annen veileder som er utarbeidet av IEH, der Barne- og likestillingsdepartementet var ga oppdraget. Veilederen er utarbeidet på grunnlag av Handlingsplan 2007-2010: *Miljø- og samfunnsansvar i offentlige anskaffelser*. (IEH, 2009) Her er det gitt eksempler på hvilke etiske krav som kan stilles i offentlige anskaffelser. Det henvises til internasjonale konvensjoner og påpekes at det kan være et krav at det som anskaffes etterlever gitte avtaler og konvensjoner. Nedenfor er en liste over avtaler og konvensjoner som kan legges til grunn for kravene i anskaffelsen ifølge veilederen:

- FNs barnekonvensjon, artikkel 32, om barns rett til beskyttelse fra økonomisk utnyttning og dets rett til skolegang og personlig utvikling
- ILOs åtte kjernekonvensjoner:
 - Konvensjon nummer 29 og 105 om forbud mot tvangsarbeid
 - Konvensjon nummer 87 om retten til å organisere seg
 - Konvensjon nummer 98 om retten til kollektive forhandlinger
 - Konvensjon nummer 100 og 111 om forbud mot all forskjellsbehandling i arbeid og lønn
 - Konvensjon nummer 138 om fastsettelse av minstealder for å hindre barnarbeid
 - Konvensjon nummer 182 om forbud mot de verste former for barnarbeid
- Arbeidslovgivningen i produsentlandet

(Figur 8: Skjermdump av konvensjoner som kan henvises til under etiske krav i offentlige anskaffelser) (IEH, 2009)

7 Offentlige etaters oppfølging av krav

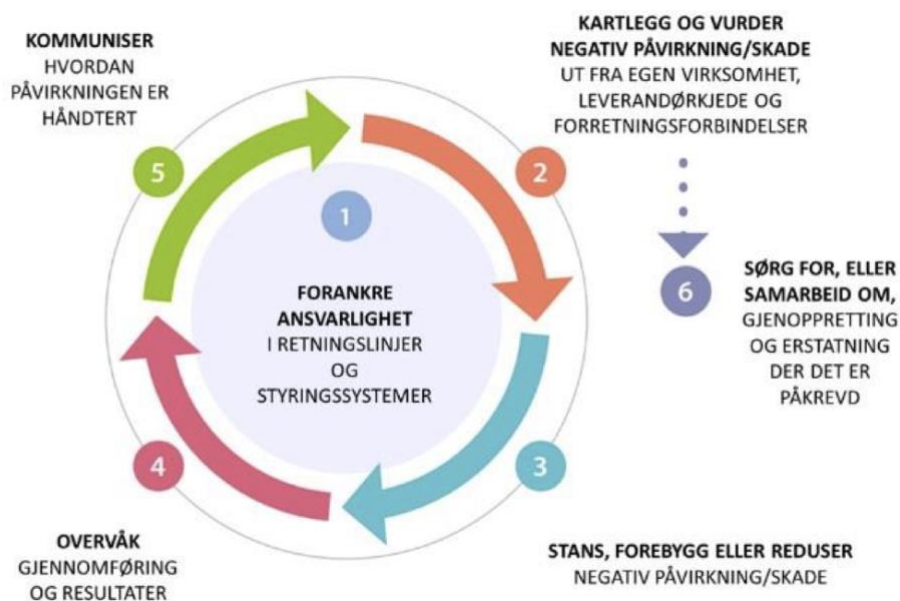
7.1 Oslo kommune

Som en av Norges største byggherrer har Oslo kommune makt til å endre på utviklingen i bransjen. (Hovland, 2021) Oslo kommune har en enorm kjøpermakt. I pressemeldingen om Oslomodellen opplyser kommunen at de bruker 26 milliarder kroner på innkjøp av varer og tjenester, der rundt halvparten av innkjøpet er i forbindelse med investering i bygg- og anleggsbransjen. (Oslo kommune, 2017) Det kommer tydelig fram i pressemeldingen at Oslo kommune vil med innkjøpermakten sin bedre arbeidsvilkår, spesielt i byggebransjen. (Oslo kommune, 2017) Oslo kommunes finansråd Einar Wilhelmsen uttalte seg slik: «*Vi skal bidra til gode og anstendige arbeidsforhold i Oslo, og vi har et ansvar for våre innkjøp som er gjort i andre land*» (Hovland, 2021) Oslomodellens seriøsitetsbestemmelser er med på å styrke anstendig arbeid gjennom krav om lønn, krav om fast ansettelse, krav om HMS, men også med sosiale krav ved vareanskaffelser. På nettsiden til Oslo kommune om Oslomodellen er ordlyden om sosiale krav slik: «*Leverandører til Oslo kommune forplikter seg til å respektere*

grunnleggende menneskerettigheter i egen virksomhet og i leverandørkjeden for risikoutsatte vareleveranser i kommunens kontrakter». (Oslo kommune, u.å.)

Oslo kommune legger med Oslomodellen opp til at det skjer rettferdig konkurranse mellom leverandører som er bevisste og oppfyller kravene Oslo kommune etterspør. (Bennour, Y., u.å.) Kravene modellen stiller til leverandørene er krav som bygger på metoden for aktsomhetsvurderinger, som igjen er beskrevet i, blant annet FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter. (Oslo kommune, 2021) Leverandørene skal etterleve forventningene til kommunen ved å redusere risikoen for at arbeidskriminalitet og/eller brudd på grunnleggende menneskerettigheter skjer, og de skal ha en «risikobasert tilnærming til etisk handel». (Oslo kommune, u.å.)

Kommunen har utarbeidet et veiledende dokument for leverandørene som skal følge opp om sosiale kontraktsvilkår bli oppfylt i leverandørkjeden. (Oslo kommune, 2021) Dokumentet beskriver hvordan etterleve og ivareta grunnleggende menneskerettigheter og ILOs kjernekonvensjoner. (Oslo kommune, 2021) Aktsomhetsvurdering er gitt som tips for å etterleve og følge opp sosiale krav som blir stilt ifølge dokumentet. Grunnelementet for god aktsomhetsvurdering er at den bedrift/leverandør som foretar vurderingen er åpen og ærlig slik at det fremmer ansvarlig forretningspraksis.

Figur 9: OECDs modell for aktsomhetsvurderinger, Norges kontaktpunkt for ansvarlig næringsliv (2019)

Med samme dokument viser kommunen til andre veiledere og ressursentre som vil være nyttige for å utvikle kompetanse for så å styrke arbeidet med å oppfylle kravene. Det henvises til Det norske kontaktpunktet for ansvarlig næringsliv og deres verktøy, veiledere fra OECD. Etisk handel Norge er også oppgitt som et ressurscenter bedriftene kan nytte seg av til å få rådgivning og veiledning om aktsomhetsvurderinger, samt via kurs og seminarer. I tillegg vises det til åpenhetsloven som samsvarer med kommunens sosiale krav. For å sikre at Osломodellens sosiale krav blir fulgt, vil kommunen stille kvalifikasjonskrav til leverandørene for å sikre at leverandøren faktisk er i stand til å oppfylle kravene. (Kilde for hele avsnittet: Oslo kommune, 2021, s. 3-4)

Oslo kommune er medlem av FN Global Compact som er verdens største frivillige initiativ som jobber med implementering av ti prinsipper for bærekraft og for å støtte FNs mål basert på FNs verdenserklæring, ILOs åtte kjernekonvensjoner og andre internasjonale avtaler. (Oslo kommune, u.å.) Prinsippene tar for seg disse områdene: menneskerettigheter, sysselsetting, miljø og anti-korrupsjon. (UN Global Compact, u.å.)

7.2 Stavanger kommune

Stavanger kommune ønsker i sine anskaffelser å legge vekt på samfunnsansvar og har som mål å etterspørre varer som er produsert under anstendige arbeidsforhold etter høye etiske standarder. (Stavanger kommune, u.å.) Kommunen påpeker i sin anskaffelsesstrategi at de vil oppnå etterlevelse av etiske krav ved hjelp av behovsanalyser. (Stavanger kommune, u.å., s. 4) Stavanger kommune har utarbeidet en etisk standard for ansatte og folkevalgte som også gjelder for anskaffelsesorganet i kommunen. Det går ut på at anskaffelsesprosessen skal gjennom blant annet offentliggjøring av konkurranser og anskaffelser, sikre gjennomsiktighet og etterprøvbarehet. (Stavanger kommune, u.å., s. 7) Stavanger kommune krever at vedtatte mål i forhold til etisk handel skal implementeres i anskaffelsen gjennom: *konkrete og tydelige krav i retningslinjer og kontrakter, kompetansetiltak, dialog og samarbeid med leverandører.* (Stavanger kommune, u.å., s. 9) I anskaffelsesstrategien setter kommunen dette kravet for vektlegging av sosiale hensyn og etisk handel: *«Det skal i en gradvis prosess stilles etiske krav som sikrer at våre leverandører produserer, tilvirker og leverer ytelser under forhold som er i samsvar med de grunnleggende krav som er nedsatt i FNs menneskerettighetskonvensjon, de grunnleggende ILO-konvensjonene og arbeidsmiljølovgivningen i produksjonslandet».* (Stavanger kommune, u.å., s. 9)

Stavanger kommune mottok Etisk handel-prisen for 2022. (Stavanger kommune, 2022) Etter å ha vært inspirasjon som en offentlig oppdragsgiver for andre aktører i bransjen, i arbeidet deres med å implementere etisk handel i offentlige anskaffelser, ble kommunen en verdig vinner av prisen. (Stavanger kommune, 2022) ICLEI som er en internasjonal ikke-statlig organisasjon som jobber med urban bærekraftig utvikling, har innhentet erfaringene til Stavanger kommune i deres arbeid med etisk handel. (Stavanger kommune, 2022) En liten del av den fulle begrunnelsen fra juryen for tildelingen lyder slik: «*Stavanger er en foregangskommune i å stille, samt utforske mulighetsrommet for etiske krav innenfor anskaffelsesregelverket. De viser på en innovativ måte hvordan det er mulig å bruke menneskerettigheter som tildelingskriterier, med særlig fokus på aktsomhetsvurderinger [...]*» (Etisk handel Norge, 2022)

8 Leverandørers oppfølging av krav

Det er forskjell på hvordan leverandører rigger seg for etisk handel. Ikke alle sitter med samme kunnskapen om etikk og arbeidet med etiske krav. Gjennom samtale med en av Norges viktigste byggherrer, kom det fram at bransjen ikke var like moden enda, som andre bransjer, når det kommer til etisk handel. Dersom krav til etisk handel hadde blitt stilt under kvalifikasjonskrav og tildelingskriterier, hadde det muligens vært vanskelig for bransjen å oppfylle de kriteriene i den fasen. Derfor blir kravene stort sett stilt som kontraktskrav og målet for årene fremover for byggebransjen er å tilegne seg nok kunnskap om hva som ligger i kravene om etisk handel. Likevel er det leverandører som er godt i gang med dette arbeidet, og jobber grundig med både å stille etiske krav og å følge det opp.

Beer Sten har beskrevet deres policy godt under deres Code of Conduct der de introduserer leseren til hvordan de forholder seg til lover og tar samfunnsansvar. De sikter på høyeste standarden der loven og deres Code of Conduct avviker. Leverandøren har satt tydelige mål om «*å påvirke arbeidet for respekt for menneske- og arbeidsrettigheter og miljøvern, både internt i selskapet og overfor våre forretningspartnere*». (Beer Sten AS, 2022) (Direkte oversatt fra engelsk) Videre kommer det også fram at leverandøren boikotter enkelte land som bryter menneskerettigheter, og unngår å kjøpe inn naturstein fra disse landene. Leverandøren unngår også å handle med land FN og staten boikotter. Det er også listet 16 prinsipper for

atferd under deres Code of Conduct, der mange av disse baserer seg på og legger til grunn internasjonale avtaler som FN- og ILO-konvensjoner. (Kilde for hele avsnittet: Beer Sten AS, 2022)

En annen leverandør som har fokus på etisk handel, er Naturstenskompaniet Norge AS. De opplyser på deres nettside at de ønsker å være «*en foregangsbedrift i etisk handel*» og at de krever dokumentasjon fra deres underleverandører på at de har anstendige arbeidsforhold og ikke driver med barnearbeid. (Naturstenskompaniet, 2022) Det er en rekke dokumentasjoner som er tilgjengelig på hjemmesiden deres, og deriblant detaljert dokumentasjon angående deres arbeid med sosiale krav. Det er beskrevet at det er forbudt med barnearbeid der barnet er under 18 år i Kina, og at bedriften har dokumentasjon på at dette ikke forekommer på arbeidsplassene til leverandørene de jobber med. Det er også påpekt at befaring til produksjonsplassen stemmer overens med dokumentasjonene de har fått fra deres leverandører. (Naturstenskompaniet, 2015)

8.1 Intervju med steinleverandør

Denne delen tar for seg spørsmål og svar fra intervjuet med daglig leder av en norsk steinleverandør. Grunnlaget for spørsmålene er Osломodellen som er på høring og bedriftens rapport om deres arbeid med oppfølging av krav.

Hvordan følge opp at gitte dokumentasjoner er pålitelige? Det er jo kjent at forfalskning av dokumenter kan skje i utlandet.

«Først og fremst er det viktig å velge riktige samarbeidspartnere. Man kan velge noen for tredjepartskontroll. Det kan være et anerkjent firma eller noen som man vet er pålitelige. Vi har hørt med Etisk Handel Norge om hvem de anbefaler at vi kan samarbeide med. Så det er det første når man skal gjøre en revisjon eller en tredjepartskontroll, at man bruker noen solide samarbeidspartnere.»

«Også er det å være kritisk til den dokumentasjonen man får, for å se om det virker troverdig. Vi besøker alltid alle våre leverandører selv. Vi handler aldri med noen hvor vi ikke har vært på stedet selv. Og da er det lett når noen andre som har vært der og ser de samme tingene og gjør de samme observasjonene for å forsikre oss om at de gjør en god jobb, men det er når vi selv hyrer inn.»

«Noen ganger får man dokumentasjoner andre har gjort, sertifikater eller papirer hos leverandører man ikke selv har stått ansvarlig for, da er det veldig vanskelig å verifisere. Når det er fra Kina og India, er det mye som ikke alltid er riktig nødvendigvis, eller at det er vanskelig for oss å vite om vi kan stole på det eller ikke. Vi har jo opplevd at vi har fått veldig fin dokumentasjon fra potensielle nye leverandører og når vi har reist og besøkt de, så har vi sett noe helt annet enn det som har stått på papirene vi har fått tilsendt.»

I den reviderte versjonen av Oslomodellen som er på høring nå står det at oppdragsgiver kan kreve at leverandøren dokumenterer gjennomført kartlegging av faktiske og potensielle negative konsekvenser for grunnleggende menneskerettigheter og anstendig arbeidsforhold, og rapporterer om oppfølging og håndtering av funnene. Hvordan håndterer dere dette/ hvordan følger dere dette opp?

«Det vi gjør først og fremst er at vi gjør en overordnet aktsomhetsvurdering, en slags risikokartlegging. Da går vi inn på overordnet nivå først hvilket land det gjelder, og hvilken bransje det gjelder. Også bruker vi anerkjente internasjonale kilder. ITUC er en kilde som sier farenivået i ulike land i forhold til arbeidstakerrettigheter. Så ser vi på hvordan uavhengige internasjonale organisasjoner analyserer de ulike land og bransjer, og tar utgangspunkt i det for å vurdere hvor det er høy eller lav risiko. Hvis vi ser at det er høy risiko et sted, så går vi inn og gjør egne undersøkelser, men det aller viktigste vi gjør er å ha en god kartlegging av leverandørkjeden vår for å vite hvilket brudd steinen kommer fra, hvor bearbeides den videre, hvor ligger fabrikkene, oversikt over hvordan forholdene er. Noen steder har behov for mer fokus på lønn eller arbeidstid og noen steder er det HMS der man har størst forbedringspotensial i. Det handler egentlig om å bruke tid på å ha oversikt og å samle kunnskap i forhold til hvordan andre vurderer risiko og hva våre leverandører gjør for å redusere risiko, og eventuelt om vi er nødt til å gjøre noe for å redusere risikoen enda mer for at det ikke skal skje brudd på våre etiske retningslinjer.»

I rapporten dere har utarbeidet står det at:

«Det er en utfordring at de som kjøper våre produkter noen ganger mangler kunnskap, eller vilje, til å fokusere på annet enn lavest mulig pris.» Ting blir nok dyrere når man bruker ressurser på å stille større krav til etikk og følge dette opp. Hvordan løse dette?

«Det er kjempevanskelig. Det er det største problemet man møter fordi det er åpenbart at det er en sammenheng mellom pris og arbeidsforhold. Der det er dårligere arbeidsforhold så er det selyfølgelig lavere pris, og omvendt. Det er innlysende. Når fokuset for spesielt oppdragsgiver er lavest mulig pris og det er mange som konkurrerer, så vil ingen tørre å konkurrere på etisk handel. Alle vet at det er pris som gjelder.

Lang kjede av firma i Norge mellom oss og et prosjekt som gjør at det blir veldig mange ledd der veldig mange konkurrerer kun på pris. Det er et voldsomt prispress.»

«De som sitter som innkjøpere som har innkjøpsmakt må fokusere på annet enn pris på sine anbud, at de også setter fokus på kvalitet og at de setter fokus på at man jobber med aktsomhetsvurderinger eller etisk handel. Landskapsarkitekten som lager beskrivelser, kan minne byggherre på at de skal ha med den type krav i en beskrivelse. Det handler om å snakke høyt om å ha fokus på mer enn bare pris. Det er også ting vi kan gjøre når vi kjøper fra våre leverandører, at vi husker på at vi er en god kunde, at vi ikke bare presser på pris og leveringstid. Det er kanskje de to tingene som er mest ødeleggende.»

Har dere klart å påvirke norske innkjøpere og myndigheter til å være bevisst i sine innkjøp og stille etiske krav i dag?

«Når vi leverte til et prosjekt i Oslo, leverte vi veldig mye dokumentasjon til byggherre den gangen. Problemet da var at de kanskje ikke hadde nok folk eller nok kompetanse til å lese de dokumentasjonene og forstå de, men de har i de senere årene rekruttert inn flere med kompetanse på etisk handel som sikkert kommer til å hjelpe de på sin side kanskje være en bedre innkjøper og ikke bare stille masse krav, men være flinkere til å ha en dialog. Det er viktig å ha den dialogen i forkant og ikke etter innkjøpet, sånn at man sikrer seg at man kjøper på riktig sted fremfor å først kjøpe så etterpå gjøre kontroller. Da kan man allerede ha havnet på feil sted.»

Hvordan sjekke at arbeidere har arbeidstid og lønn i samsvar med deres retningslinjer?

«Vi tar stikkprøver der vi ber om å se lønningslister og timelister, og tar kontrollregnestykker i forhold til å se hvor mange timer en arbeider har vært på jobb og så fordele lønnen ut på de timene og se at det er i henhold til de kravene i den regionen. Det vil være ulike lønnsstandarder i ulike regioner ut ifra hva ting koster. Man må bare sjekke lønnslistene og

timelister og se at det går i hop. Det som kan være utfordringen noen ganger er å få tak i de fysiske papirene og dokumentene som man skal sjekke.

En annen ting er å ta en dobbeltsjekk og be om å snakke med arbeidere fra lønnslisten du har fått, og verifisere det direkte med vedkommende om det som står på papiret faktisk stemmer. Det er alltid lurt å sjekke en ting fra flere inngangsvinkler.»

9 Drøfting

Det er godt dokumentert at det handles med land som produserer bestilte varer under kritikkverdige forhold i enkelte produksjonsland. Dermed er det viktig å stille krav til arbeidsforhold og andre sosiale krav i kontraktene og følge den godt opp. Mye av ansvaret ligger hos dem som har størst innkjøpermakt som staten og blant annet Oslo kommune, men likevel er det viktig å ikke glemme at alle i bransjen som har disse verdiene kan gjøre noe for å fremme etisk handel. Slik det også kom fram i intervjuet, kan steinleverandører skape rom for deres leverandører i utlandet for at de faktisk skal kunne etterleve kravene som blir stilt, og at det ikke blir enormt press på pris og leveringsfrist. For å få til dette er det viktig at bransjen er bevisst på etisk handel og er klar over hvorfor det er behov for å være nøye i arbeidet med etisk handel. Det arbeides allerede med å utvikle bransjen og veilede dem til en klarere oppfattelse av etisk handel og kravene som stilles for å fremme det.

Det er klart at importmarkedet er stort for innkjøp av naturstein i offentlige anskaffelser, og det virker som det kommer til å vare, så lenge det bygges med naturstein. Det er ikke så enkelt som bare å tenke at man skal slutte å importere og kun bruke naturstein som er produsert i Norge. Vi lever i en globalisert verden, og internasjonal handel kommer sannsynligvis til å vare. Å trekke seg ut fra land, kan være i strid med FNs bærekraftsmål 8.a) Øke støtten til handelsrettet bistand Aid for Trade. Mange vil miste jobber dersom Norge trekker seg ut. Dermed er det om å gjøre å stille de riktige kravene og ha åpen dialog tidlig i anskaffelsesprosessen, og følge dokumentasjonene opp. Det er både statlige, kommunale og private aktører som har jobbet grundig med etisk handel og er pionerer for å fremme etiske krav i sine anskaffelser og innkjøp. Dermed har bransjen mulighet til å lære av dem som er godt i gang med arbeidet sitt i etisk handel, og det er rom for modning i bransjen.

I arbeidet med teoridelen kom det fram at de etiske kravene som blir stilt i Norge stort sett baserer seg på internasjonale avtaler og konvensjoner og EU-avtaler. Med dette kan det tenkes

at det er noenlunde like krav som gjelder hos FNs medlemsland, men det er også en mulighet for land å reservere seg mot deler av enkelte konvensjoner de har sluttet seg til. Dermed er det viktig å kartlegge forhold i landet man kjøper steinen fra og foreta aktsomhetsvurderinger. For å være enda mer spesifikk bør en følge opp gitte dokumentasjoner ved å dra på befaringer og/eller foreta kontroller med for eksempel lønnslipper med beregninger, slik at oppdragsgiver eller kunden forsikrer seg om at de stilte kravene etterleves.

Som nevnt er bransjen i utvikling og det jobbes med å implementere etiske krav i anskaffelser. Det er en slags reform å flytte det store fokuset fra pris til etisk handel. Dermed er det naturlig at dette ikke skjer umiddelbart, men at det tar tid før hele bygg- og anleggsbransjen blir oppmerksom på dette. Mye av arbeidet ligger i å skape en felles forståelse for etisk handel og løfte kompetansen generelt i bransjen om å stille, følge opp og etterleve etiske krav. Det kommer til å ta noen år før bransjen kan få til dette, men utviklingen er i gang.

9.1 Konklusjon

Kravene som stilles i dag har solid grunnlag fra internasjonale konvensjoner og avtaler som er utarbeidet av eksperter i det feltet. Det kommer stadig nye oppdateringer som fremmer etterlevelse av disse kravene, både i lovverket og kommunale planer og strategier.

Åpenhetsloven og Oslomodellen er gode eksempler på dette. Ved å implementere etiske krav i offentlige anskaffelsesstrategier er det mulig å fremme gode arbeidsvilkår og ivareta grunnleggende menneskerettigheter i produksjonslandet. Det store bildet viser at pris er viktig for konkurranser, men også at offentlige etater samt andre private aktører jobber med å flytte oppmerksomheten til etisk handel.

De ulike aktørene har stort sett lik oppfatning av etiske krav, men har ulike roller for implementering av kravene. En byggherre stiller kravene i kontrakten, mens leverandøren sørger for at kravene etterleves i leverandørkjeden. Til syvende og sist handler det om hvilke holdninger og verdier oppdragsgiver eller kunden har, og hvordan de stiller krav og følger opp sine leverandører i de ulike landene.

10 Anbefaling til videre forskning

Etter intervju med både byggherre og andre fagpersoner kom det fram at bransjen fremdeles ikke er moden nok til å stille de kravene som bør stilles. Selv om noen leverandører har jobbet mye med å stille etiske krav og er godt rusta som bedrift, er det fortsatt mangel på kompetanse og drivkraft generelt hos andre leverandører. Det er blant annet en utfordring at noen oppdragsgivere ikke har kapasitet eller fagpersoner med riktig kompetanse som kan lese gitte dokumentasjoner. Dette er nå i endring og det blir rekruttert fagpersoner med kompetanse i å stille etiske krav og lese og følge opp dokumentasjoner.

Det er klart at slike endringer ikke skjer over natten og er en prosess som krever tid. Dermed kan det være en god oppgave å forske på hvordan utviklingen skjer, og om det er betydelige endringer som har skjedd i løpet av ett år eller to. Det er vanskelig å spå to år fram i tid, men det forventes en endring i løpet av omtrent to år ifølge intervjuede fagpersoner.

Et annet moment å ta opp for videre forskning kan være svakheter ved etiske krav som stilles i dag. På grunn av oppgavens omfang og tidsramme, har det ikke vært mulig å gå dypere inn i dette, men det er noen svakheter som kommer fram når en ser nærmere på konvensjonene og kravene som stilles.

11 Merknader

¹⁾ Det er fortsatt ikke fastsatt en felles definisjon på moderne slaveri. FNs bærekraftsmål 8.7 tar ikke med tvangsekteskap inn under tvangsarbeidsbegrepet, mens rapporten «Global Estimates of Modern Slavery» utarbeidet av ILO regner tvangsekteskap som en del av moderne slaveri. Dette er inkludert i tallet (40 millioner). (Regjeringen, 2019)

Referanser

Anskaffelsesforskriften (2016) *Forskrift om offentlige anskaffelser*. Tilgjengelig fra: https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2016-08-12-974/KAPITTEL_7#KAPITTEL_7 (22.05.22)

Anskaffelsesforskriften (2016) *Forskrift om offentlige anskaffelser*. § 24-8. *Avvisning på grunn av forhold ved tilbudet*. Tilgjengelig fra: https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2016-08-12-974/KAPITTEL_7#KAPITTEL_7 (22.05.22)

Anskaffelsesloven (2016) *Lov om offentlige anskaffelser*. § 1. *Formål*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-06-17-73/%C2%A75#%C2%A75> (Hentet: 20.05.22)

Anskaffelsesloven (2016) *Lov om offentlige anskaffelser*. § 2. *Virkeområde*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-06-17-73/%C2%A75#%C2%A75> (Hentet: 20.05.22)

Anskaffelsesloven (2016) *Lov om offentlige anskaffelser*. § 5. *Miljø, menneskerettigheter og andre samfunnshensyn*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-06-17-73/%C2%A75#%C2%A75> (Hentet: 11.05.22)

Anskaffelsesloven (2016) *Lov om offentlige anskaffelser*. § 6. *Forskrift om lønns- og arbeidsvilkår i offentlige kontrakter*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-06-17-73/%C2%A75#%C2%A75> (Hentet: 20.05.22)

Amnesty International (2019) *Nordmenn bryr seg mer om etisk handel enn før*. Tilgjengelig fra: <https://amnesty.no/sifo-etisk-handel> (Hentet: 12.05.22)

Beer Sten AS (2022) *Etisk handel*. Tilgjengelig fra: <https://www.beersten.no/baarekraft/code-of-conduct> (Hentet: 23.05.22)

Bennour, Y. (u.å.) *Oslomodellen for et seriøst arbeidsliv* i *Arbeiderpartiet.no*. Tilgjengelig fra: <https://oslo.arbeiderpartiet.no/nyheter/oslomodelle-for-et-seriost-arbeidsliv/> (Hentet: 23.05.22)

Bygg og Bevar (2019) *Naturstein*. Tilgjengelig fra: <https://www.byggogbevar.no/enok/groenne-materialvalg/gulvbelegg/naturstein> (Hentet: 23.04.22)

Borgen, E. (2007) *The square of poverty*. Ikke tilgjengelig for offentligheten.

Dørum, K. (2021) *Den industrielle revolusjon i Norge* i *Store norske leksikon* på *snl.no*. Tilgjengelig fra https://snl.no/den_industrielle_revolusjon_i_Norge (Hentet: 20.04.22)

DFØ (2022) *Kjøp av bygg- og anleggsmaterialer (stein, trevirke og metall) – sosialt ansvar*. Tilgjengelig fra: <https://anskaffelser.no/samfunnsansvar/sosialt-ansvar/hoyrisikoproduktlisten/bygg-og-anlegg-stein-tre-og-metall> (Hentet: 10.05.22)

DFØ (2022) *Menneskerettigheter i offentlige anskaffelser*. Tilgjengelig fra: <https://anskaffelser.no/samfunnsansvar/menneskerettigheter-i-offentlige-anskaffelser> (Hentet: 10.05.22)

Etisk Handel Norge (2019) *Regjeringen styrker etisk handel [...]*. Tilgjengelig fra: <https://etiskhandel.no/article/regjeringen-styrker-etisk-handel-men-mangler-heltheten/> (Hentet: 20.05.22)

Etisk Handel Norge (2022) *Etisk handel prisen: Her følger juryens begrunnelse*. Tilgjengelig fra: <https://etiskhandel.no/article/stavanger-kommune-vant-etisk-handel-prisen-2022/> (Hentet: 23.05.22)

FN (2021) *Bærekraftig utvikling*. Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/tema/fattigdom/baerekraftig-utvikling> (Hentet: 18.04.22)

FN (2022) *FNs bærekraftsmål*. Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
(Hentet: 17.05.22)

FN (2020) *FNs verdenserklæring om menneskerettigheter*. Tilgjengelig fra:
<https://www.fn.no/om-fn/avtaler/menneskerettigheter/fns-verdenserklæring-om-menneskerettigheter> (Hentet: 18.05.22)

FN (2022) *8 Anstendig arbeid og økonomisk vekst*. Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal/anstendig-arbeid-og-oekonomisk-vekst> (Hentet: 18.05.22)

FN-sambandet (u.å) *Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO)*. Tilgjengelig fra:
<https://www.fn.no/om-fn/fns-organisasjoner-fond-og-programmer/den-internasjonale-arbeidsorganisasjonen-ilo> (Hentet 19.05.22)

FN-sambandet (2022) *ILO-konvensjoner*. Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/om-fn/avtaler/arbeidsliv/ilo-konvensjoner> (Hentet: 19.05.22)

Fjeld, B. (2019) – *Historieløst å kreve norsk stein i alle anlegg i Utemiljø*. Tilgjengelig fra:
<https://www.utemiljonytt.no/historielost-a-kreve-norsk-stein-i-alle-anlegg/> (Hentet: 18.04.22)

Fjeld, B. (2019) *Vi lager ny steinalder i Norge*. Tilgjengelig fra:
<https://www.utemiljonytt.no/vil-lage-ny-steinalder-i-norge/> (Hentet: 21.04.22)

Global Estimates of Modern Slavery

Glocal Research, ICN & SCL (2017) *The Dark Sites of Granite – Modern slavery, child labour and unsafe work in Indian granite quarries*. Tilgjengelig fra:
https://www.stopkinderarbeid.nl/assets/TheDarkSitesOfGranite_new.pdf (Hentet: 29.04.22)

Gold Stone (2021) *About Goldstone*. Tilgjengelig fra: <https://goldstone.pt> (Hentet: 21.04.22)

Hovland, L. (2021) *Jakter spesialkompetanse på sosiale krav, skal gå enda grundigere til verks*. Tilgjengelig fra: <https://www.anbud365.no/regelverk/jakter-spesialkompetanse-pa-sosiale-krav-skal-ga-enda-grundigere-til-verks/> (Hentet: 23.05.22)

IEH (2009) *Etiske krav i offentlige anskaffelser*. Versjon 1, andre opplag. Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/for/ie_veileder_for_etisk_handel.pdf (Hentet: 20.04.22)

IEH (u.å.) *Risikostyring og kontraktsoppfølging av etiske krav i offentlige anskaffelser*. Tilgjengelig fra: https://etiskhandel.no/wp-content/uploads/2020/01/Veileder_Risikostyring-og-kontraktsoppfølging-av-etiske-krav_versjon-22.03.17.pdf (Hentet: 22.05.22)

ILO (2005) *Global Report on Forced Labour in Asia: debt bondage, trafficking, and state-imposed forced labour*. Tilgjengelig fra: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_075504/lang--en/index.htm (Hentet: 30.04.22)

ILO (u.å.) *Member States*. Tilgjengelig fra: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/member-states/lang--en/index.htm> (Hentet: 19.05.22)

ILO (2019) *Ending child labour by 2025: A review of policies and programmes* s.4. Tilgjengelig fra: https://www.ilo.org/ipecc/ChildlabourstatisticsSIMPOC/WCMS_817699/lang--en/index.htm (Hentet: 25.04.22)

Johansen, A. E. (2021) *Ble felt for å stille for strenge etiske krav i NRK*. Tilgjengelig fra: https://www.nrk.no/rogaland/stavanger-kommunes-krav-til-etisk-handel-var-ulovlige_-mener-koefa-1.15501260 (Hentet: 14.05.22)

Karydes, M. (2017) *How to use natural stone in sustainable ways*. Tilgjengelig fra: <https://usenaturalstone.org/use-natural-stone-sustainable-ways/> (Hentet: 18.04.22)

Kierstein, R. (2019) *11 Fra steinbrudd til steindekke*. Tilgjengelig på NMBU canvas: <https://nmbu.instructure.com/courses/4750/files/folder/FORELESNINGER%20ANLEGGSTEKNIKK?preview=736340> (Hentet: 20.04.22)

Knudsen, T. (2004) Symbolkraft i stein. Om bruk av norsk bygningsstein gjennom tidene. Tilgjengelig fra: <https://www.idunn.no/doi/10.18261/ISSN1504-3118-2003-05-03> (Hentet 20.04.22)

Mosland, R. (2008) *Fortsatt uverdigg for fattige arbeidere i NRK*. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/sorlandet/fortsatt-uverdigg-for-fattige-arbeid-1.6340666> (Hentet: 30.04.2022)

Naturstenskompaniet (2022) *Naturstenskompaniet Norge AS*. Tilgjengelig fra: <https://www.naturstenskompaniet.se/om-oss/naturstenskompaniet-norge/> (Hentet: 23.05.22)

Naturstenskompaniet (2015) *Företagets arbete med sociala krav mer i detalj*. Tilgjengelig fra: <https://www.naturstenskompaniet.se/assets/naturstenskompaniets-arbete-med-sociala-krav-mer-i-detalj-2015-12-14.pdf> (Hentet: 23.05.22)

NGU (2002) Bergindustrien s.13. Tilgjengelig fra: https://www.ngu.no/filearchive/91/Bergindustrien2001_norsk.pdf (Hentet: 18.04.22)

NGU (u.å.) Norske bergarter. Tilgjengelig fra: <https://www.ngu.no/sites/default/files/> (Hentet: 18.04.22)

NHO (u.å.) Globalisering. Tilgjengelig fra: <https://www.nho.no/publikasjoner/p/naringslivets-perspektivmelding/globalisering/> (Hentet: 24.04.22)

Norstein AS (u.å.) *Import av stein*. Tilgjengelig fra: <https://www.norstein.com/stein> (Hentet: 19.04.22)

Opinion (2006) *En undersøkelse for Norad om norske forbrukeres handling og holdninger knyttet til «varer fra utviklingsland» og «etiske varer»*. s. 3. Tilgjengelig fra: <https://www.norad.no/contentassets/ae461a0907204f0fa51baa6fb1f14140/opinion-rapport-om-etisk-handel-fra-2006.pdf> (Hentet: 11.05.2022)

Oslo kommune (u.å.) *Oslomodellen*. Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/for-vare-leverandorer/krav-til-leverandorer/oslomodelle/#gref> (Hentet: 13.05.22)

Oslo kommune (u.å.) *Sosiale krav ved vareanskaffelser*. Tilgjengelig fra:

<https://www.oslo.kommune.no/for-vare-leverandorer/krav-til-leverandorer/sosiale-krav-ved-vareanskaffelser/> (Hentet: 23.05.22)

Oslo kommune (2017) *Pressemelding: Byrådet med klare krav for et seriøst arbeidsliv*.

Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13217509-1495176088/> (Hentet: 23.05.22)

Oslo kommune (2021) *Tips til leverandører – etterlevelse sosiale krav*. Tilgjengelig fra:

<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13423367-1636121778/> (Hentet: 23.05.22)

Regjeringen (2019) *Kartlegging av moderne slaveri og anbefalinger til norsk innsats for bekjempelse av moderne slaveri i utviklingssamarbeidet*. Tilgjengelig fra:

https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/moderne_slaveri/id2670039/ (Hentet: 28.04.22)

Regjeringen (2007) *Miljø- og samfunnsansvar i offentlige anskaffelser* s. 4. Tilgjengelig fra:

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fad/vedlegg/konkurransopolitikk/samfansvar_off_ansk.pdf (Hentet: 12.05.22)

Regjeringen (2007) *Miljø- og samfunnsansvar i offentlige anskaffelser* s. 17-21. Tilgjengelig fra:

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fad/vedlegg/konkurransopolitikk/samfansvar_off_ansk.pdf (Hentet: 22.05.22)

Rennestraum, P. A. (2019) *Kinastein-saken: Fikk garantier mot slaveri og barnearbeid*.

Tilgjengelig fra: <https://www.varden.no/nyheter/kinastein-saken-fikk-garantier-mot-slaveri-og-barnearbeid/> (Hentet: 09.05.22)

Samuelson, J. R. (2018) *Avdekket livsfarlige arbeidsforhold i kinesisk steinbrudd – Statsbygg satte krav for å hjelpe lokalt i Byggeindustrien*. Tilgjengelig fra:

<https://www.bygg.no/avdekket-livsfarlige-arbeidsforhold-i-kinesisk-steinbrudd-statsbygg-satte-krav-for-a-hjelpe-lokalt/1371905!/> (Hentet: 09.05.22)

Sandkjær, B. (2020) *Barnarbeid dokumentert i indiske steinbrudd: - Nei til langreist stein i Oslos gater i Vårt Oslo*. Tilgjengelig fra: <https://vartoslo.no/olav-vs-gate/barnarbeid-dokumentert-i-indiske-steinbrudd---nei-til-langreist-stein-i-oslos-gater/277333> (Hentet: 23.04.22)

Solberg, T. (2013) *Klarer ikke eksportere nok granitt*. Tilgjengelig fra: <https://e24.no/naeringsliv/i/2Gopkl/klarere-ikke-eksportere-nok-granitt> (Hentet: 20.04.22)

Stavanger kommune (u.å.) *Anskaffelsesstrategi for Stavanger kommune*. Tilgjengelig fra: <https://docplayer.me/8800771-Anskaffelsesstrategi-for-stavanger-kommune.html> (Hentet: 23.05.22)

Stavanger kommune (2019) *Etisk standard for ansatte og folkevalgte*. Tilgjengelig fra: <https://www.stavanger.kommune.no/om-stavanger-kommune/organisasjon-og-administrasjon/etisk-standard-for-ansatte-og-folkevalgte/#3-samfunnsansvar-og-likeverd> (Hentet: 23.05.22)

Stavanger kommune (2022) *Mottok Etisk handel-prisen 2022*. Tilgjengelig fra: <https://www.stavanger.kommune.no/nyheter/mottok-etisk-handel-prisen-2022/> (Hentet: 23.05.22)

Stoneart (2022) *Bruddskifer – forskjellige typer og formater*. Tilgjengelig fra: <https://stoneart.no/bruddskifer-forskjellige-typer-og-formater/> (Hentet: 18.04.22)

Sundby, C. J., mfl. (2019) *Miljøhovedstaden Oslo importerer stein fra Kina* i NRK. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/osloogviken/miljohovedstaden-oslo-importerer-stein-fra-kina-1.14770298> (Hentet: 23.04.22)

St.meld. nr. 40 (2020-2021) *Innst. 218 S, Innstilling fra kommunal- og forvaltningskomiteen om mål med mening – Norges handlingsplan for å nå bærekraftsmålene innen 2030*, side 6 og side 8. Tilgjengelig fra: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/innstillinger/stortinget/2021-2022/inns-202122-218s.pdf> (Hentet 17.05.22)

Swedwatch (2007) *Vita rockar – till vilket pris*. Tilgjengelig fra: <https://vimeo.com/48072389>
(Hentet: 02.05.22)

Tidsånd (u.å.) Det brenner i middelalderbyen Oslo. Tilgjengelig fra:
<https://tidsaand.no/tidslinjen/1624/august/16/> (Hentet: 18.04.22)

UN Global Compact (u.å.) *The Ten Principles of The UN Global Compact*. Tilgjengelig fra:
<https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles> (Hentet: 23.05.22)

Walk Free Foundation (2016) *Harnessing the power of business to end modern slavery*.
Tilgjengelig fra: <https://cdn.walkfree.org/content/uploads/2020/10/06153843/Harnessing-the-power-of-business-to-end-modern-slavery-20161130-Final.pdf> (Hentet: 09.05.22)

Åpenhetsloven (2021) *Lov om virksomheters åpenhet og arbeid med grunnleggende menneskerettigheter og anstendige arbeidsforhold. § 1. Lovens formål*. Tilgjengelig fra:
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-99> (Hentet: 22.05.22)

Åpenhetsloven (2021) *Lov om virksomheters åpenhet og arbeid med grunnleggende menneskerettigheter og anstendige arbeidsforhold. § 8. Veiledning*. Tilgjengelig fra:
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-99> (Hentet: 22.05.22)

Figurliste:

Figur 1: *Bilde av Trondheim torg, belegg fra 1800-tallet*. Tilgjengelig fra:
<https://nmbu.instructure.com/courses/4750/>

Figur 2: *Fordeling over barnarbeidere i forhold til ulike verdensdeler*. Tilgjengelig fra:
https://www.ilo.org/ipec/ChildlabourstatisticsSIMPOC/WCMS_817699/lang--en/index.htm

Figur 3: Glocal Research, ICN, & SCL (2017) *Skjermdump av "Table 7" i "The Dark Sites of Granite"*, s.25. Tilgjengelig fra:
https://www.stopkinderarbeid.nl/assets/TheDarkSitesOfGranite_new.pdf

Figur 4: Glocal Research, ICN, & SCL (2017) *Skjermdump av Tabell 9: Betaling av forskuddslønn og lån til arbeidstakere*, s.29. Tilgjengelig fra:

https://www.stopkinderarbeid.nl/assets/TheDarkSitesOfGranite_new.pdf

Figur 5: Etisk Handel Norge (u.å.) *Skjermdump av tabell fra video: «Hvorfor bærekraft»* 0:08. Tilgjengelig fra: <https://etiskhandel.no/hvorfor-baerekraft/>

Figur 6: FN (u.å.) *Illustrasjon over FNs bærekraftsmål*. Tilgjengelig fra:

<https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal/>

Figur 7: IEH (u.å.) *Skjermdump av Tabell 5: Oppfølging*, s.19. Tilgjengelig fra:

<https://etiskhandel.no/wp-content/uploads/2020/01/>

Figur 8: IEH (2009) *Skjermdump av konvensjoner som kan henvises til under etiske krav i offentlige anskaffelser*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/globalassets/>

Figur 9: Oslo kommune (2021) *OECDs modell for aktsomhetsvurderinger, Norges kontaktpunkt for ansvarlig næringsliv* (2019) s. 2. Tilgjengelig fra:

<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13423367-1636121778/>

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway